

Smjernice za roditelje

- SMJERNICE ZA RODITELJE U SLUČAJU VRŠNJAČKOG ILI ELEKTRONIČKOG NASILJA
- SUMNJA NA NASILJE/ELEKTRONIČKO NASILJE
- SMJERNICE ZA DJELATNIKE ŠKOLA U SLUČAJU VRŠNJAČKOG NASILJA
- PREVENTIVNI PROGRAMI
- STILOVI RODITELJSTVA – UTJECAJ NA PONAŠANJE DJETETA
- ADRESAR USTANOVA, ORGANIZACIJA I SPECIJALIZIRANIH TELEFONSKIH USLUGA
- LITERATURA

SMJERNICE ZA RODITELJE U SLUČAJU VRŠNJAČKOG ILI ELEKTRONIČKOG NASILJA

Iako postoje brojna istraživanja fenomena nasilja na internetu među djecom i mladima, još uvijek ne postoji konsenzus autora o definicijama i nazivima mjerenja navedene pojave. U literaturi su prisutni različiti izrazi koji označavaju ponašanja koja možemo okarakterizirati kao nasilje među djecom na internetu (npr. eng. Online aggression, Internet victimization i sl.) i zlostavljanje djece na internetu (npr. eng. cyberbullying), a potrebno je spomenuti da u Hrvatskoj nije ujednaženo definiranje nasilja i zlostavljanja među djecom u dokumentima različitih sustava (primjerice zdravstvenom sustavu i sustavu socijalne skrbi).

Ø Sukob među djecom i mladima definira se:

nema elemenata nasilja odnosno namjere nanošenja ozljeda ili štete,

nema nesrazmjera moći,

nema težih posljedica za djecu u sukobu,

djeca su u mogućnosti navesti razloge zbog ulaska u sukob i ne inzistiraju na rješenju koje je u njihovu

spremnost su prihvatiti rješenje u kojem nitko nije pobijedio ili izgubio,

spremnost su se ispričati,

spremnost su se dogovoriti u pronalasku rješenja koji će zadovoljiti i potrebe druge strane te

su u mogućnosti promijeniti temu i otići iz situacije u kojoj je došlo do sukoba.

Ø **Agresivno ponašanje** je namjerno zadavanje ili nastojanje da se zada ozljeda, bol ili neugodnost drugom biću. (Vuković, Milašin, Buljubašić Kuzmanović, 2009).

Ø **Nasilje** je oblik agresivnog ponašanja prema drugoj osobi, prema sebi, životinjama ili imovini (Vuković, Milašin, Buljubašić Kuzmanović, 2009).

Ø **Zlostavljanje** je svaki oblik tjelesnog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece, što rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja i moći (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

Ø **Nasilje** među djecom je namjerno uzrokovan fizički napad, psihičko, emocionalno ili seksualno nasilje koje je prouzročeno opetovanim ili trajnim negativnim postupcima od strane jednog djeteta ili više djece.

Podrazumijeva šest definirajućih čimbenika:

- 1) namjera da se drugom nanese šteta ili ozljeda;
- 2) opetovanost nasilnog ponašanja;
- 3) nesrazmjer s obzirom na dob, snagu ili brojčanu nadmoć;
- 4) nemoć i ranjivost žrtve;
- 5) manjak podrške i
- 6) posljedice.

Ø **Elektroničko nasilje** definira se kao svaka zlonamjerna i ponavljana uporaba informacijskih komunikacijskih tehnologija kako bi se nekome nanijela šteta, odnosno kako bi se najčešće neko dijete ponizilo, zadirkivalo, prijetilo mu se ili ga se zlostavljalo na neki drugi način. Ono može uključivati slanje anonimnih poruka mržnje, poticanje grupne mržnje, nasilne napade na privatnost (otkrivanje osobnih informacija o drugima, „provaljivanje“ u tuđe e-mail adrese), kreiranje internetskih stranica (blogova) koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka, uhoćenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima, širenje nasilnih i uvredljivih komentara, izlaganje dobi neprimjerenim sadržajima i seksualno namamljivanje.

Elektroničko zlostavljanje uključuje radnje koje su *ponavljane, namjerne, štetne* i obavljene u odnosima u kojima postoji *neravnoteža moći*. Vjerojatnost pojavljivanja ponavljanih nasilničkih situacija u virtualnom svijetu je neizbježna zbog same naravi virtualnog svijeta. Superiornost počinitelja u virtualnom svijetu proizlazi iz digitalnih kompetencija počinitelja ili posjedovanja određenih sadržaja (podataka, slika, videa i sl.).

	KORACI POSTUPANJA
RODITELJI	1. U slučaju saznanja o postojanju elektroničkog nasilja poduzeti sve potrebne mjere da se nasilje prekine, a dijete zaštititi (npr. prijava neprimjerenog sadržaja, pohrana dokaza i drugo).
	2. Odazvati se na individualni i grupni razgovor s nastavnim i stručnim osobljem škole/ustanove socijalne skrbi ili druge institucije/organizacije u okviru koje postoji sumnja da je njihovo dijete žrtva ili počinitelj elektroničkog nasilja.
	3. Sudjelovati u individualnim i grupnim razgovorima s djetetom, nastavnim i stručnim osobljem te razgovorima u koje su uključeni i drugi roditelji.

4. Sudjelovati u izradi individualnog plana postupanja u slučaju elektroničkog nasilja.

5. Pružiti djetetu potrebnu pomoć i podršku, poticati ga na izražavanje mišljenja, poticati ga na preuzimanje odgovornosti za svoje postupke, poticati nenasilno rješavanje sukoba.

6. Podržati uključivanje djeteta u individualni i grupni tretmanski rad.

7. Prema potrebi i procjeni stručnjaka osigurati stručnu pomoć

i podršku djetetu izvan škole ili ustanove socijalne skrbi.

8. Uspostaviti aktivnu i redovitu suradnju sa stručnim djelatnicima odgojno – obrazovnih ustanova, ustanova socijalne skrbi i zdravstvenih ustanova, u provođenju tretmana koji je u najboljem interesu djeteta.

9. Vlastito uključivanje u individualni i grupni rad s ciljem unaprjeđenja svojih roditeljskih kompetencija, dobivanja potrebne podrške i pomoći djetetu i stjecanja boljeg uvida u djetetove potrebe i način funkcioniranja.

UČITELJI

1. Ako se utvrdi sumnja na elektroničko nasilje, zajedno sa stručnim suradnicima škole obaviti zasebne razgovore s djetetom – žrtvom elektroničkog nasilja, s djetetom – počiniteljem elektroničkog nasilja te s djecom – svjedocima ili promatračima elektroničkog nasilja.

2. Pozvati roditelje djece uključene u elektroničko nasilje na individualne i grupne razgovore.

3. Održati sastanak sa stručnim suradnicima u školi i raspraviti o rješenju i daljnjem postupanju. Donijeti odluku o izricanju pedagoških mjera u skladu sa Statutom škole.

4. Održati zajednički sastanak s djetetom – počiniteljem elektroničkog nasilja, roditeljem i stručnim djelatnicima škole s ciljem definiranja individualnog plana postupanja prema djetetu.

SUMNJA NA NASILJE/ELEKTRONIČKO NASILJE

U svrhu zaštite prava djece i mladih nužno je što ranije uočiti slučajeve nasilja među njima. Iako se svako dijete ponaša drugačije, važno je uvijek zapaziti izražene promjene u ponašanju ili raspoloženju djeteta.

Uočavanje znakova nasilja vrlo je važno za sprječavanje, ali i za prevenciju nasilnih oblika ponašanja. Sljedeći znakovi u školi i kod kuće mogu ukazivati da je dijete uključeno u nasilje među djecom, a navedeni znakovi mogu biti prisutni i kod djeteta koje je uključeno u elektroničko nasilje (Rivers, Duncan, Besag, 2009).

RODITELJI	UČITELJI
<p>Znakovi koji ukazuju da je dijete možda doživjelo vršnjačko nasilje:</p> <ul style="list-style-type: none">• učestala tišina• povlačenje iz obiteljskih interakcija• vidljiva tuga• povlačenje od prijatelja i od aktivnosti u kojima je prije uživalo• učestaliji izostanci iz škole (žaljenje na glavobolje i bolove u trbuhu)• loš školski uspjeh (niže ocjene)• gubitak apetita• poremećaji spavanja (uključujući mokrenje u krevet)• informacije iz škole o izgubljenim domaćim zadacima ili ponašajnim problemima kao što su tužnjava s drugim učenicima• prestaje koristiti računalo ili mobitel ili povećanje vremena provedenog vremena na Internetu u odnosu na prije• čini se nervozno ili razdražljivo kada koristi računalo ili mobitel• spominje nepoznate osobe• pridavanje sve veće važnosti aktivnostima i osobama na internetu• zatvaranje stranica, chatova i/ili skrivanje mobitela kada roditelji uđu u sobu ili kada se druga osoba približi• stres prilikom čitanja poruka, odnosno primanja različitih sadržaja• izbjegavanje razgovora o uporabi računala i interneta• brisanje korisničkih računala ili otvaranje puno novih• puno novih kontakata na mobitelu i/ili društvenim	<p>Znakovi koji ukazuju da je učenik/učenica možda doživio/doživjela vršnjačko nasilje:</p> <ul style="list-style-type: none">• izbjegavanje kontakta očiima i vidljiva tuga• pojava nekontroliranih izljeva bijesa ili frustracije• promjene u obrascima ponašanja s prijateljima i aktivnostima za vrijeme odmora• nedostatak angažmana u razrednim ili grupnim aktivnostima u kojima je prethodno bio/bila aktivno angažiran/a• učenici ga/je ismijavaju kada govori• pridavanje manje pažnje školskom i domaćem radu

Znakovi koji ukazuju da se dijete možda nasilno ponaša:

- promjene u skupinama prijatelja (posebno gubitak skupine prijatelja)
- izražavanje nenaklonosti prema školi i u?iteljima
- ima želju „praviti se važan“
- nabava predmeta ili dobara koje nije mogao kupiti bez roditeljskog znanja
- neobjašnjeni izljevi bijesa
- lako postaje frustriran
- nerado radi doma?u zada?u
- udara ili pokušava dominirati mla?om bra?om i sestrama
- prestaje koristiti ra?unalo ili mobitel (gasi ekran) kad se netko približi
- ?ini se nervozno ili razdražljivo kada koristi ra?unalo ili mobitel
- skriva što radi na ra?unalu ili mobitelu
- pretjerano provodi vrijeme uz mobitel ili ra?unalo
- postaje nervozan ili ljut kada mu se ograni?i ili ukine koristiti se ra?unalom ili mobitelom

Znakovi koji ukazuju da se u?enik/u?enica možda nasilno ponaša:

- prkosan pogled nakon što ga/ju je u?itelj opomenuo zbog ponašanja
- narušavanje rada u razredu
- otimanje, grabljenje ili uzimanje predmeta koji pripadaju drugim u?enicima ili ih koriste drugi u?enici
- udaranje i guranje drugih u?enika
- ignoriranje u?iteljeve upute da sluša ili da prestane pri?ati
- nevoljkost za aktivnim uklju?ivanjem u razredne ili grupne aktivnosti
- ismijavanje drugih u?enika kada govore
- nedostatak brige za školski i doma?i rad

SMJERNICE ZA DJELATNIKE ŠKOLA U SLUČAJU VRŠNJAČKOG NASILJA

Smjernice za djelatnike odgojno-obrazovnih ustanova

Prema *Protokolu o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima*, imenovana stručna osoba za koordiniranje aktivnosti vezanih uz problematiku nasilja u odgojno-obrazovnoj ustanovi (ili osoba koja ju zamjenjuje) dužna je postupiti po sljedećim koracima u slučaju prijave nasilja među djecom:

odmah poduzeti sve mjere da se zaustavi i prekine aktualno nasilno postupanje prema djetetu, a u slučaju potrebe zatražiti pomoć drugih djelatnika odgojno – obrazovne ustanove ili po potrebi pozvati djelatnike policije;

ukoliko je dijete povrijeđeno u mjeri koja zahtijeva liječničku intervenciju ili pregled ili se prema okolnostima slučaja može razumno pretpostaviti ili posumnjati da su takva intervencija ili pregled potrebni, odmah pozvati službu hitne liječničke pomoći ili na najbrži mogući način, koji ne šteti zdravlju djeteta, prepratiti dijete od strane stručne osobe liječniku, te sačekati liječnikovu preporuku o daljnjem postupanju i dolazak djetetovih roditelja ili zakonskih zastupnika;

odmah po prijavljenom nasilju o tome obavijestiti roditelje djeteta ili zakonske zastupnike, te ih upoznati sa svim činjenicama i okolnostima koje je do tada doznala i izvijestiti ih o aktivnostima koje će se poduzeti;

po prijavi, odnosno dojavi nasilja odmah obaviti razgovor s djetetom koje je žrtva nasilja, a u slučaju da je postojala liječnička intervencija, uz dogovor s liječnikom, čim to bude moguće. Ovi razgovori s djetetom obavljaju se uvijek u nazočnosti nekog od stručnih djelatnika odgojno-obrazovne ustanove, a na način da se postupa posebno brižljivo, poštujući djetetovo dostojanstvo i pružajući mu potporu;

roditeljima ili zakonskim zastupnicima djeteta koje je žrtva vršnjačkog nasilja dati obavijesti o mogućim oblicima savjetodavne i stručne pomoći djetetu u odgojno-obrazovnoj ustanovi i izvan nje, a s ciljem potpore i osnaživanja djeteta te prorade traumatskog doživljaja;

obaviti razgovor s drugom djecom ili odraslim osobama koje imaju spoznaju o učinjenom nasilju te utvrditi sve okolnosti vezane uz oblik, intenzitet, težinu i vremensko trajanje nasilja;

ukoliko se radi o osobito teškom obliku, intenzitetu ili dužem vremenskom trajanju nasilja, koje može izazvati traumu i kod druge djece, koja su svjedočila nasilju, savjetovati se s nadležnom stručnom osobom ili službom poradi pomoći djeci, svjedocima nasilja;

što žurnije obaviti razgovor s djetetom koje je počinilo nasilje uz nazočnost stručne osobe, ukazati djetetu na neprihvatljivost i štetnost takvog ponašanja, te ga savjetovati i poticati na promjenu takvog ponašanja, a tijekom razgovora posebno obratiti pozornost iznosi li dijete neke okolnosti koje bi ukazivale da je dijete žrtva zanemarivanja ili zlostavljanja u svojoj obitelji ili izvan nje, u kojem slučaju će se odmah izvijestiti centar za socijalnu skrb, a po potrebi ili sumnji na počinjenje kažnjive radnje izvijestiti policiju ili nadležno državno odvjetništvo, a odgojno-obrazovna ustanova će poduzeti sve mjere za pomirenje djece i za stvaranje tolerantnog, prijateljskog ponašanja u odgojno-obrazovnoj ustanovi;

pozvati roditelje ili zakonske zastupnike djeteta koje je počinilo nasilje, upoznati ih s događajem, kao i s neprihvatljivošću i štetnošću takvog ponašanja, savjetovati ih s ciljem promjene takvog ponašanja djeteta, te ih pozvati na uključivanje u savjetovanje ili stručnu pomoć unutar škole ili izvan nje (centri za socijalnu skrb, poliklinike za zaštitu djece, obiteljska savjetovališta i slično) i izvijestiti ih o obvezi odgojno-obrazovne ustanove da slučaj prijavi nadležnom centru za socijalnu skrb, Uredima državne uprave u županijama (Službama za društvene djelatnosti i/ili Gradskom uredu za obrazovanje i šport Grada Zagreba), policiji ili nadležnom državnom odvjetništvu;

o poduzetim aktivnostima, razgovorima, izjavama te svojim opažanjima sačiniti službene bilješke, kao i voditi odgovarajuće evidencije zaštićenih podataka koje će se dostaviti na zahtjev drugim nadležnim tijelima.

PREVENTIVNI PROGRAMI

Programi prevencije odnose se na postupke kojima se nastoji smanjiti ili spriječiti nasilje. Cilj programa jest povećanje svijesti o problematici nasilja kao i educiranje učitelja, roditelja i djece o prirodi te učestalosti nasilnih oblika ponašanja. Takvi se ciljevi mogu ostvariti priručnicima, brošurama, videozapisima te predavanjima djeci, roditeljima i stručnjacima. Preduvjet za učinkovito provođenje ovakvih programa je pravovremeno uočavanje problematike, pripremljene smjernice o postupanju u slučaju nasilja te kontinuiran angažman škole. Na taj se način šalje poruke djeci da je njihova dobrobit važna te da se ne tolerira nasilje.

Nekoliko je ključnih elemenata koji odlikuju učinkovite programe usmjerene na prevenciju vršnjačkog nasilja (Centre for Education Statistics and Evaluation, 2017):

Holistički pristup usmjeren na cijelu školu – Škola bi morala imati sveobuhvatnu politiku usmjerenu protiv vršnjačkog nasilja, usmjeriti se na prevenciju vršnjačkog nasilja u ključnim školskim okruženjima, promovirati kulturu prijavljivanja vršnjačkog nasilja i uspostaviti partnerski odnos s roditeljima i skrbnicima.

Obrazovni sadržaj koji podržava razvoj socijalnih i emocionalnih vještina kod učenika i učenje prikladnih načina reagiranja na nasilno ponašanje – Programi socioemocionalnog učenja pokazali su se kao učinkovita komponenta sveobuhvatnih strategija za prevenciju vršnjačkog nasilja, baš kao i programi koji potiču aktivniju ulogu promatrača u sprežavanju vršnjačkog nasilja.

Pružanje podrške i poticanje profesionalnog razvoja učitelja i drugoga školskog osoblja u području održavanja pozitivne školske klime – Vodstvo škole trebalo bi komunicirati i aktivno podržavati modeliranje očekivana ponašanja, poticati školsku klimu u kojoj je sigurnost važna i svi članovi aktivno su uključeni u školsku zajednicu te pružati odgovarajuće treninge svojim djelatnicima.

Sustavna implementacija i evaluacija programa – Svaki preventivni program trebao bi biti vjerno i dosljedno implementiran da bi se sačuvao njegov učinak, a njegova provedba morala bi biti nadzirana i evaluirana.

STILOVI RODITELJSTVA – UTJECAJ NA PONAŠANJE DJETETA

Ciljevi koje roditelji žele postići u razvoju svoje djece vezani su uz usvajanje određenih vrijednosti tijekom odgoja. „U užem smislu, odgojni ciljevi se odnose na posebna područja funkcioniranja, postizanje specifičnih vještina, kao što su društvene vještine, pristojno ponašanje, školska uspješnost, ili šire shvaćene djetetove osobine kao što su znatiželja, motivacija, samostalnost“. Važno je reći da su ti su odgojni ciljevi pod utjecajem određene kulture.

Budući da je riječ o osnovnoškolskoj djeci, bitno je napomenuti koji su odgojni ciljevi najvažniji tijekom osnovnoškolskog razdoblja.

Dakle, u navedenom razdoblju, roditelji nastoje postići unutarnju kontrolu, prosocijalnu orijentaciju, uspostavljanje prijateljstva i suradnju s vršnjacima, razvijati pozitivnu sliku o sebi te također jačati samopoštovanje i intelektualni razvoj.

Nadalje, roditeljske vrijednosti indirektno utječu na dijete u tolikoj mjeri koliko utječu na samo roditeljsko ponašanje i odgojni stil roditelja.

DIMENZIJE	prihvatanje, razumijevanje, toplina	neprihvatanje, nerazumijevanje, odbacivanje
zahtijevanje, kontroliranje	AUTORITATIVAN	AUTORITARAN
nezahtijevanje, nekontroliranje	POPUSTLJIV	ZANEMARUJUĆI

Izvor: Ljubetić, 2007.

Kao što se može vidjeti iz Tablice 1., kombinacija topline i vrste kontrole naziva se autoritativni stil, dok kombinaciju emocionalne topline i slabe kontrole prepoznavamo kao popustljivi ili permisivni roditeljski stil. Nadalje, vrsta kontrola i emocionalna hladnoća su glavne odrednice autoritarnog, odnosno autokratskog

roditeljskog stila, a slaba kontrola koju prati emocionalna hladnoća roditelja, naziva se indiferentnim ili zanemarujućim roditeljskim stilom.

Različiti odgojni stilovi na drugačiji način utječu na razvoj djetetove ličnosti, no roditeljski je stil, uz okolinu, društvo i još neke, samo jedan od segmenata koji oblikuju djetetovo ponašanje.

STIL RODITELJSTVA	VJEROJATNO PONAŠANJE DJETETA/KARAKTER
AUTORITATIVAN	spontana djeca koja izražavaju vlastito mišljenje i emocije bez srama ili pritiska i vrlo su slobodoumna, samopouzdana, sigurna u sebe, visokog stupnja samokontrole, odgovorna
AUTORITARAN	razdražljiva djeca, povučena, bojažljiva i nesretna te nisu spontana, a često mogu biti i agresivna, niskog praga tolerancije na frustraciju, nepovjerljiva, nesigurna, neuspješna u rješavanju problema, stalno brinu kako udovoljiti roditelju/autoritetu
POPUSTLJIV	neposlušna i buntovna djeca, nesigurna i nesnalažljiva, impulzivna, slabe samokontrole, sklona agresivnosti kada se susretnu s ograničenjima i trenutnom neispunjavanju želja i zahtjeva
ZANEMARUJUĆI	često problematična djeca, imaju lošu emocionalnu samoregulaciju, poteškoće sa školskim uspjehom i antisocijalno ponašanje, neposlušna, niskog su samopoštovanja, bazično se osjećaju nesigurnim, promjenjivog su raspoloženja

ADRESAR USTANOVA, ORGANIZACIJA I SPECIJALIZIRANIH TELEFONSKIH USLUGA

NAZIV	ADRESA	TELEFON	E-MAIL
Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku	Trg Nevenke Topalušić 1, 10 000 Zagreb	01/555-7111	ministarstvo@mdomsp.hr
Ministarstvo znanosti i obrazovanja	Donje Svetice 38, 10 000 Zagreb	01/ 4569-000	pisarnica@mzo.hr
Ministarstvo unutarnjih poslova	Vukovarska 33, 10 000 Zagreb	01/ 6122-111	pitanja@mup.hr
Ured pravobraniteljice za djecu	Teslina 10, 10 000 Zagreb	01/ 4929-669	info@dijete.hr
	Šetalište Petra Preradovića 7/I, 31 000 Osijek	031/213-098	
	Braće Kaliterna 10, 21 000 Split	021/488-462	
	Trpimirova 3, 51 000 Rijeka	051/311-121	
Centar za nestalu i zlostavljanu djecu	J.J.Strossmayera 1/I, 31 000 Osijek	031/272-953	info@cnzd.org
Hrabri telefon	Đorđićeva 26, 10 000 Zagreb	01/ 3793-000	info@hrabritelefon.hr
Centar za pružanje usluga u zajednici Savjetovalište Luka Ritz	Ulica kneza Ljudevita Posavskog 48, 10 000 Zagreb	01/ 647-0050	info@centar-lukaritz.hr
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba	Đorđićeva 26, 10 000 Zagreb	01/ 3457-518	info@poliklinika-djeca.hr
Centar za djecu, mlade i obitelj „Modus“	Kneza Mislava 11, 10 000 Zagreb	01/ 4621-554	modus@dpp.hr
Udruga Igra	Sveti Duh 55, 10 000 Zagreb	01/ 3704-537	udruga.igra@udrugaigna.hr
Psihološki centar TESA	Trg bana Josipa Jelačića 1/III, 10 000 Zagreb	01/ 4828-888	psiho.pomoc@tesa.hr

LITERATURA

- Kovačević, G. (2018). *Povezanost roditeljskog ponašanja i prosocijalnog ponašanja djece* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:294479>
 - *Priručnik o postupanju u slučaju elektroničkog nasilja* (2019).. Osijek: Centar za nestalu i zlostavljanu djecu. Dostupno na: https://netica.hr/materijali/Smjernice_o_postupanju.pdf
 - *Priručnik o prevenciji vršnjačkog i elektroničkog nasilja* (2019). Osijek: Centar za nestalu i zlostavljanu djecu. Dostupno na: <https://sini.hr/wp-content/uploads/2019/08/Prirucnik-o-prevenciji-vrsnjackog-i-elektronickog-nasilja.pdf>
 - *Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima* (2004). Zagreb: mov.gov.hr. Dostupno na: <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Dokumenti-ZakonskiPodzakonski-Akti/Predskolski/Protokol%20o%20postupanju%20u%20slu%C4%8Daju%20nasilja%20me%C4%91u%20djecom%20i%20mladima%20-%20Ministarstvo%20za%20demografiju,%20obitelj,%20mlade%20i%20socijalnu%20politiku.pdf>
- Ø Poveznica na web stranicu YAB projekta: <https://www.yabproject.eu/hr/home-3/>
- Ø Poveznica na platformu s detaljnim informacijama i materijalima vezanim za vršnja?ko i elektroni?ko nasilje: <https://resourcecentre.yabproject.eu/>